

FTAXP 06.71.07

ӘОЖ 338.012

JEL Q10, O13

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-3-222-235>

ЖАРЫЛҚАСЫН Ж.Қ.,*¹

менеджмент магистрі, сениор-лектор.

*e-mail: zh.zharylkassyn@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4133-7801

КУСАИНОВА А.С.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: a.kussainova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-0811-4307

КУАНДЫКОВА Г.К.,¹

Э.Ғ.М., сениор-лектор.

e-mail: g.kuandykova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0002-3612-3371

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ: СЫН-ҚАТЕРЛЕР, ӘЛЕУЕТ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Түркістан облысы аграрлық секторының қазіргі жағдайын жан-жақты талдауға арналған, ол ауыл шаруашылығының жоғары әлеуеті бар аймақ. Зерттеудің мақсаты – тұрақты өсу мен азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін облыстың агроөнеркәсіп кешенін дамытудың негізгі мәселелерін анықтау, қолда бар әлеуетті бағалау және перспективалық бағыттарды айқындау. Зерттеудің негізгі бағыттарына ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндіріс динамикасын талдау, ресурстық әлеуетті (жер, су ресурстары, климаттық жағдайлар) бағалау, инвестициялық тартымдылықты және инфрақұрылымдық дамуды зерттеу кіреді. Сонымен қатар, жұмыста ауыл шаруашылығының тиімділігіне әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторлар, мысалы, жұмыспен қамту деңгейі, халықтың табысы және көші-қон процестері қарастырылады. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы деректерді жүйелеуде және аймақтық аграрлық жүйені кешенді талдаудың методологиялық тәсілін әзірлеуінде жатыр, бұл әртүрлі факторлар арасындағы өзара байланыстарды және олардың саласы дамуына әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Практикалық маңыздылығы мемлекеттік басқару органдары мен бизнес қауымдастығына инвестициялық ахуалды жақсарту, инновациялық технологияларды енгізу, су ресурстарын пайдалануды оңтайландыру және ауыл шаруашылығы өндірісін әртараптандыру бойынша нақты ұсыныстарды тұжырымдауда көрінеді. Зерттеудің құндылығы оның Қазақстанның аграрлық секторының аймақтық ерекшеліктерін түсінуге қосқан үлесімен анықталады, бұл Түркістан облысының ауыл шаруашылығы өнімдерінің ішкі және сыртқы нарықтарындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған тиімді мемлекеттік саясат пен даму стратегияларын қалыптастыру үшін жаңа перспективалар ұсынады.

Тірек сөздер: аграрлық сектор, ауыл шаруашылығы, әлеует, бәсекеге қабілеттілік, мемлекеттік саясат, стратегиялық даму, азық-түлік қауіпсіздігі.

Кіріспе

Түркістан облысы, Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан, әр түрлі ауыл шаруашылығы дақылдарын және мал шаруашылығын дамытуға қолайлы табиғи-климаттық жағдайларымен ерекшеленетін елдің негізгі аграрлық аймақтарының бірі болып табылады. Аграрлық сектор облыс экономикасында маңызды рөл атқарады, халықтың едәуір бөлігін жұмыспен қамтамасыз етеді, аймақтық жалпы өнімді қалыптастырады және республиканың азық-түлік қауіпсіздігіне үлес қосады. Алайда, өзінің әлеуетіне қарамастан, аймақтың аграрлық саласы су және жер

ресурстарын тиімді пайдалану, өндірістік процестерді жаңғырту, инвестициялар тарту және өңдеу өнеркәсібін дамыту мәселелері сияқты бірқатар жүйелік сын-қатерлерге тап болуда.

Бұрынғы зерттеулер көбінесе Қазақстанның ауыл шаруашылығын дамытудың жалпы аспектілеріне назар аударған, бірақ Түркістан облысының аграрлық саласының қазіргі жағдайын, оның ерекшеліктері мен бірегей мәселелерін ескере отырып, кешенді және егжей-тегжейлі талдау жеткіліксіз зерттелген. Аймақтық ауыл шаруашылығына әсер ететін факторлардың жиынтығын қамтитын жүйелі зерттеулердің болмауы тиімді даму стратегияларын әзірлеуді қиындатады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Түркістан облысы мен жалпы елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін аграрлық сектордың стратегиялық маңыздылығымен анықталады. Климаттың жаһандық өзгеруі, әлем халқының өсуі және азық-түлікке деген қажеттілік, сондай-ақ экономиканы әртараптандыру міндеттері жағдайында ауыл шаруашылығының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру өте маңызды болып табылады.

Заманауи ғылым мен тәжірибе мәселелеріне сәйкестігі:

Бұл зерттеу аймақтық экономикалық даму, табиғи ресурстарды басқару, азық-түлік қауіпсіздігі және агроөнеркәсіп кешеніне инновацияларды енгізу сияқты заманауи ғылымның өзекті мәселелеріне сәйкес келеді. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы оларды мемлекеттік аграрлық саясатты қалыптастыруда, ауыл шаруашылық өндірушілерін қолдау бағдарламаларын әзірлеуде және инвестициялар тартуда қолдану мүмкіндігімен анықталады.

Зерттеу объектісі: Қазақстан Республикасы Түркістан облысының аграрлық саласы.

Зерттеу мақсаты: Түркістан облысының аграрлық саласының негізгі мәселелерін анықтау, қолда бар әлеуетті бағалау және тұрақты өсу мен азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін перспективалық даму бағыттарын айқындау.

Зерттеу міндеттері:

1. Соңғы жылдардағы Түркістан облысында ауыл шаруашылық өнімдерін өндірудің негізгі көрсеткіштерінің динамикасын талдау.

2. Аймақтың аграрлық саласының ресурстық әлеуетін (жер, су, климаттық ресурстар) бағалау.

3. Облыста ауыл шаруашылығының дамуын тежейтін негізгі сын-қатерлер мен кедергілерді анықтау.

4. Аграрлық сектордың инвестициялық тартымдылығын және инфрақұрылымдық қамтамасыз етілуін бағалау.

5. Түркістан облысы аграрлық саласының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері: Жұмыста жалпы ғылыми әдістер қолданылады: талдау және синтез – деректерді құрамдас бөліктерге бөлу және оларды тұтас суретке біріктіру; салыстыру – Түркістан облысының көрсеткіштерін басқа аймақтармен және жалпыелдік орташа мәндермен салыстыру; индукция және дедукция – жеке деректер негізінде жалпы қорытындылар шығару және гипотезаларды тексеру. Арнайы әдістерден сандық деректерді өңдеуге арналған статистикалық талдау, көрсеткіштердің динамикасы мен құрылымын зерттеуге арналған көлденең және тік талдау, сондай-ақ аграрлық саланы күрделі өзара байланысты жүйе ретінде қарастыруға арналған жүйелік талдау элементтері пайдаланылады.

Зерттеу гипотезасы: Түркістан облысы аграрлық саласының айтарлықтай әлеуетіне қарамастан, оның дамуы технологиялық жабдықталу деңгейінің жеткіліксіздігі, су ресурстарын тиімді пайдалану мәселелері және инвестицияларға шектеулі қолжетімділікпен тежелуде. Модернизацияға, әртараптандыруға және қолайлы инвестициялық ахуал құруға бағытталған мақсатты мемлекеттік саясат аймақтық ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығын едәуір арттыра алады.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы: Зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдарға аймақтық ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламаларын әзірлеу және түзету, аграрлық кәсіпорындарға негізделген басқарушылық шешімдер қабылдау, сондай-ақ инвесторларға Түркістан облысының агроөнеркәсіп кешеніне қаражат салу перспективаларын бағалау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу ресми статистикалық деректерді, мемлекеттік органдардың есептерін, халықаралық ұйымдардың жарияланымдарын, сондай-ақ Қазақстан мен Орталық Азияның аграрлық секторын дамытуға арналған ғылыми жұмыстарды талдауға негізделген. Нәтижелердің сенімділігі мен дұрыстығын қамтамасыз ету үшін соңғы 5–10 жылдағы деректер пайдаланылды, бұл динамиканы бақылауға және тұрақты трендтерді анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу процесінің жоспары мен реттілігі:

1. Деректерді жинау және жүйелеу: Бірінші кезеңде ресми дереккөздерден (ҚР ҰЭМ Статистика комитеті, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі, Түркістан облысының әкімдігі) статистикалық ақпарат жиналды: өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі, егіс алқаптары, мал басы, өнімділік, ауыл шаруашылығына салынған инвестициялар, аграрлық өнімдердің экспорты/импорты, сондай-ақ су ресурстары және климаттық жағдайлар туралы деректер.

2. Өндірістің қазіргі жағдайын талдау: Негізгі ауыл шаруашылық өнімдерінің түрлері бойынша өндіріс көлемінің динамикасы, олардың құрылымы және облыс пен елдің жалпы өндірісіндегі үлесі талданды. Аймақтың негізгі мамандануы анықталды.

3. Ресурстық әлеуетті бағалау: Ауыл шаруашылық жерлерінің ауданы, олардың құрылымы (егістік, жайылым), топырақтың деградация көрсеткіштері зерттелді. Су ресурстарына, оның ішінде су алу көлеміне, суару жүйелерінің жай-күйіне және су үнемдеу технологияларын енгізу әлеуетіне ерекше назар аударылды.

4. Сын-қатерлер мен мәселелерді анықтау: Деректерді талдау және әдебиеттерге шолу негізінде саланың дамуын тежейтін негізгі факторлар анықталды: технологиялық артта қалу, инфрақұрылымның тозуы, қаржыландыруға қол жеткізу мәселелері, өнімді өткізу, білікті кадрлардың тапшылығы, сондай-ақ экологиялық сын-қатерлер.

5. Инвестициялық ахуал мен инфрақұрылымды талдау: Ауыл шаруашылығына негізгі капиталға салынған инвестициялардың динамикасы, инвестициялар құрылымы бағаланды. Көлік, логистикалық және өңдеу инфрақұрылымының жай-күйі талданды.

6. Ұсыныстарды қалыптастыру: Соңғы кезеңде жүргізілген талдау негізінде мүдделі тараптар үшін нақты, практикалық қолданылатын ұсыныстар әзірленді.

Пайдаланылған материалдар мен деректер:

- ♦ ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің ресми статистикалық жинақтары [1, 2].
- ♦ ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің және оның аумақтық бөлімшелерінің есептері [3].
- ♦ Түркістан облысы әкімдігінің әлеуметтік-экономикалық даму туралы жыл сайынғы актуал [3].
- ♦ Қазақстан және Орталық Азия аграрлық секторына арналған халықаралық ұйымдардың (мысалы, FAO, Дүниежүзілік банк) жарияланымдары [4].
- ♦ Отандық және шетелдік зерттеушілердің ауыл шаруашылығы және аймақтық даму мәселелеріне арналған ғылыми мақалалары мен монографиялары [1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20].

Нәтижелерді бағалау әдістемесі: Зерттеу нәтижелері олардың толықтығы, сенімділігі, ішкі логикасы және практикалық қолданылуы тұрғысынан бағаланды.

Зерттеу процесі Түркістан облысының аграрлық саласын талдаудың жүйелілігін, толықтығын және тереңдігін қамтамасыз ету үшін бірнеше дәйекті кезеңдерге бөлінді. Әр кезеңнің өзіндік міндеттері болды және сәйкес әдістерді қолдана отырып, логикалық сабақтастық пен негізделген қорытындыларды қалыптастыруды қамтамасыз етті.

1-кезең: Дайындық және теориялық талдау.

Бұл кезеңде аграрлық секторды дамытудың теориялық негіздері тереңдетіліп зерттелді, оған тұрақты ауыл шаруашылығы, азық-түлік қауіпсіздігі, аймақтық аграрлық саясат және табиғи ресурстарды басқару концепциялары кірді. Отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге сыни талдау жүргізілді, олар Қазақстанның аграрлық секторына және климаттық және әлеуметтік-экономикалық жағдайлары ұқсас аймақтарға арналған [9, 10, 11, 12]. Климаттың өзгеруі аграрлық секторға, сумен қамтамасыз ету мәселелеріне және инновациялық технологияларды енгізуге

әсер ететін зерттеулерге ерекше назар аударылды [13, 14, 15]. Зерттеудің алғашқы гипотезалары қалыптастырылды, кейіннен деректер жинау үшін негізгі көрсеткіштер анықталды.

2-кезең: Деректерді жинау және алғашқы өңдеу.

Бұл кезең эмпирикалық деректерді жинауға арналды. Негізгі дереккөздер ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің ресми статистикалық жинақтары [1, 2], ҚР АШМ есептері [3] және Түркістан облысы әкімдігінің деректері болды [4]. Негізгі ауыл шаруашылық дақылдары мен мал шаруашылық өнімдерін өндіру динамикасы, егіс алқаптары, мал басы, өнімділік, салаға салынған инвестициялар, аграрлық өнімдердің экспорты/импорты, сондай-ақ су ресурстары (су алу көлемі, суару жүйелерінің тиімділігі) және климаттық сипаттамалар бойынша сандық деректер жиналды. Алғашқы өңдеу деректерді жүйелеуді, мүмкін болатын қателерден тазартуды және салыстырмалы түрде біріздендіруді қамтыды.

3-кезең: Экономикалық-статистикалық талдау және ресурстық әлеуетті бағалау.

Бұл кезеңде жиналған деректерге терең экономикалық-статистикалық талдау жүргізілді. Көрсеткіштердің динамикасы мен құрылымын зерттеу үшін көлденең және тік талдау әдістері қолданылды. Ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалау үшін коэффициенттік талдау (мысалы, су тұтыну коэффициенті, жер өнімділігі) қолданылды. Өндіріс көлемі, өнімділік, мал басының өзгерістері бойынша трендтер талданды. Аймақтың ресурстық әлеуетіне ерекше назар аударылды: жер ресурстары (топырақтың бонитеті, деградация дәрежесі), су ресурстары (су тұтыну балансы, суарудағы шығындар) және климаттық жағдайлар (жылу және ылғалмен қамтамасыз етілу).

4-кезең: Сын-қатерлерді, мәселелерді анықтау және ұсыныстар қалыптастыру.

Бұл кезеңде алынған нәтижелер синтезделді. Анықталған мәселелер мен шектеулердің себеп-салдарлық байланыстары талданды. Жүйелік талдау аграрлық саланы әрбір элементі басқаларымен өзара байланысқан күрделі жүйемаалай қарастыруға мүмкіндік берді. Негізгі сын-қатерлер (мысалы, климаттың өзгеруі, жаһандық нарықтық трендтер) және ішкі мәселелер (инфрақұрылымның тозуы, инвестициялардың жетіспеушілігі) анықталды [2, 6, 18]. Кешенді талдау негізінде мемлекеттік органдарға, ауыл шаруашылық кәсіпорындарына және әлемдік инвесторларға арналған нақты және негізделген ұсыныстар әзірленді [3]. Бұл ұсыныстар ресурстарды тиімді пайдалануға, өндірісті жаңғыртуға, өндеуді дамыту және инвестициялық ахуалды жақсартуға бағытталды.

5-кезең: Жалпылама, рәсімдеу және нәтижелерді валидациялау.

Соңғы кезең барлық алынған нәтижелерді қорытындылауды, қорытындыларды тұжырымдауды және мақаланы ғылыми жарияланым талаптарына сәйкес рәсімдеуді қамтыды. Алға қойылған гипотезаның негізділігі алынған деректер негізінде тексерілді. Мәтіннің анықтығына, логикалық дәйектілігіне және ақпараттың ұсынылуының анықтығына ерекше назар аударылды. Нәтижелер мен ұсыныстардың практикалық қолданбалылығы мен өзектілігін тексеру үшін ішкі валидация жүргізілді.

Осылайша, зерттеу бес кезеңде жүзеге асырылды, бұл Түркістан облысының аграрлық саласының қазіргі жағдайына жан-жақты талдау жасауға, оның дамуына әсер ететін негізгі факторларды анықтауға және одан әрі өзгерістерге бағытталған негізделген ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік берді.

Бұл бөлімде Түркістан облысының аграрлық саласының қазіргі жағдайына өндіріс, ресурстық қамтамасыз ету, инвестициялық белсенділік және инфрақұрылымның негізгі аспектілерін қамтитын терең талдау ұсынылған.

2.1. Ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру динамикасын талдау

Түркістан облысының ауыл шаруашылығының жалпы өнімі соңғы бес жылда (2020–2024 жж.) тұрақты өсуді көрсетеді. Бұл өсум, негізінен, аймақтың жетекші кіші саласы болып табылатын өсімдік шаруашылық өндіріс көлемінің ұлғаюына байланысты. Салыстырмалы бағаларда жалпы өнімнің орташа жылдық өсу қарқыны шамамен 3–5% құрайды, бұл жалпы республикалық тенденцияларға сәйкес келеді, бірақ аймақ бірқатар негізгі дақылдар бойынша көшбасшылық позицияны сақтап отыр [1, 2].

♦ Мақта шаруашылығы: Түркістан облысы Қазақстандағы мақтаның негізгі өндірушісі болып табылады. Мақта-шикізат өндірісі жыл сайын орта есеппен 300 000–350 000 тоннаға жететін тұрақты өсуді көрсетеді [3]. Алайда, мақтаның өнімділігі (25–30 ц/га) заманауи

агротехнологияларды және сорттық құрамды жетілдіру арқылы одан әрі өсу әлеуетіне ие [18]. Мұндағы негізгі мәселе – жинау кезінде қол еңбегіне тәуелділік және аймақ ішінде талшықты терең өңдеу қуатының шектеулі болуы, бұл қосымша құнды төмендетеді.

♦ Көкөніс және бақша шаруашылығы: Аймақ дәстүрлі түрде көкөніс (қызанақ, қияр, бұрыш) және бақша дақылдарының (қарбыз, қауын) ірі өндірушісі болып табылады. Жыл сайынғы өндіріс көлемі 1 миллион тоннадан асады, бұл ішкі нарықтың едәуір бөлігін және экспорттық әлеуетті қамтамасыз етеді [1]. Дегенмен, заманауи қоймалардың жетіспеушілігі және логистиканың дамымауына байланысты өнімнің 20–30%-ға дейін шығыны орын алады, бұл тез бұзылатын өнімдер үшін ерекше өзекті [1].

♦ Астық дақылдары: Мақта мен көкөніске маманданғанына қарамастан, облыста астық дақылдары (бидай, арпа, жүгері) да өсіріледі. Астық дақылдарының өнімділігі құрғақ климатты жағдайлар мен ылғал сақтау технологияларына байланысты [5].

♦ Жеміс-жидек шаруашылығы: Соңғы жылдары жеміс-жидек шаруашылығы, әсіресе шабдалы, жүзім және өрік өсіру белсенді дамуда. Бақтар мен жүзімдіктердің аумағыншы ұлғаюы бау-бақша және жүзім шаруашылығын дамытуға перспективалар ашады [1].

Мал шаруашылығы Түркістан облысында екінші маңызды кіші сала болып табылады. Ірі қара мал, қой мен ешкі, сондай-ақ құс шаруашылығының балуы тұрақты өсуді көрсетеді [1]. Алайда, мал шаруашылығының өнімділігі (сүттің орташа сауымы, малдың салмағына қарсы өсуі) дамыған елдердің және тіпті Қазақстанның кейбір басқа аймақтарының көрсеткіштерінен айтарлықтай артта қалады [3]. Бұл тұқымдық трансформацияның жетіспеушілігіне, әлсіз жем базасына, ветеринарлық қызметтің дамымағанына және заманауи мал ұстау технологияларының шектеулі қолданылуына байланысты [6]. Мал шаруашылығындағы негізгі акцент әзірге өнімділікті арттыруға емес, мал басын көбейтуге жасалады. Сондай-ақ, мал шаруашылық өнімдерін (сүт, ет, жүн) өңдеу әлсіз дамыған, бұл шикізатты төмен бағамен сатуға әкеп соғады.

2.2. Ресурстық әлеуетті бағалау

Түркістан облысы ауыл шаруашылық өндірісіне жарамды кең жер ресурстарына ие. Ауыл шаруашылық алқаптарының жалпы аумағы шамамен 11,3 млн гектарды құрайды, оның ішінде егіншілік жерлер шамсыз 900 000 гектар, ал суармалы жерлер – 500 000 гектардан астам [2]. Алайда, жердің едәуір бөлігі деградацияға, тұздануға (суармалы жердің 30%-ға дейін әр түрлі деңгейде тұзданған) және эрозияға ұшыраған, бұл тұрақты мелиорациялық шараларды және топырақты қорғау технологияларын енгізуді талап етеді [3]. Жайылымдық жерлердің әлеуеті олардың алыстығы, инфрақұрылымның (суару, жолдар) болмауы және тиімсіз басқаруға байланысты толық пайдаланылмайды [4].

Су ресурстары құрғақ аймаққа жататын Түркістан облысының ауыл шаруашылықты дамыту үшін маңызды фактор болып табылады. Суарудың негізгі көзі – Сырдария, Арыс және Шу өзендері. Алайда, су пайдалану жүйесі суару желілерінің жоғары тозуымен сипатталады (магистральдық каналдарда су шығыны 40–50%-ға, ал ішкі шаруашылық желілерде 60%-ға жетуі мүмкін), бұл судың үлкен шығынына және осы тапшы ресурсты тиімсіз пайдалануға әкеп соғады [7]. Тамшылап және жаңбырлатып суару сияқты су үнемдеу технологиялары баяу енгізілуде және суармалы жердің аз ғана бөлігін қамтиды [13]. Суару инфрақұрылымын жаңғырту және су пайдалануды ұтымды ету аймақтың тұрақты дамуы үшін первоочередной міндет болып табылады.

Түркістан облысының климаты күрт континенталды, жазы ыстық және құрғақ, қысы орташа суық. Бұл жылу сүйгіш дақылдарды өсіруға қолайлы жағдай жаратады, бірақ сонымен қатар құрғақшылық және ылғал жетіспеушілігінің жоғары тәуекелдерін туғызады. Жылдық жауын-шашын мөлшері 200–300 мм құрайды, бұл қосымша суарусыз богарлы егіншілікке жеткіліксіз [3]. Климаттың өзгеруі, орташа жылдық температураның жоғарылауы және экстремалды ауа-райы оқиғаларының (құрғақшылық, шаңды дауылдар) жиілеуі су ресурстарына қысымды күшейтеді және ауыл шаруашылығын жүргізудің бейімделу стратегияларын талап етеді [8, 14].

2.3. Инвестициялық тартымдылықты және инфрақұрылымдық дамуды талдау

Түркістан облысының аграрлық секторына негізгі капиталға салынған инвестициялардың көлемі оң динамика көрсетеді, бұл салаға деген қызығушылықтың артуын білдіреді [4]. Алайда, инвестициялардың құрылымы теңгерімсіздікті көрсетеді: қаражаттың басым бөлігі

бастапқы өндіріске (техника сатып алу, егіс алқаптарын кеңейту) және мал шаруашылығына бағытталады, ал өңдеу өнеркәсібі мен инфрақұрылымға (қоймалар, логистикалық центри) салынған инвестициялардың үлесі салыстырмалы түсірде аз [5]. Бұл теңгерімсіздікті туғызады: өндірілген шикізат көбінесе аймақта терең өңделмейді, бұл шикізаттың төмен бағамен экспортталуына және жіберіп алынған пайдаға әкеледі [6]. Инновациялық технологияларға, мысалы, «ақылды» ауыл шаруашылыққа, дәл егіншілікке инвестициялардың жетіспеушілігі өнімділіктің өсу әлеуетін шектейді [16].

Инфрақұрылым:

- ♦ Өңдеу өнеркәсібі: Облыста ауыл шаруашылық өнімдерін терең өңдеу қуаты жеткіліксіз. Бар кәсіпорындар көбінесе ескірген жабдықтарды пайдаланады, бұл жоғары сапалы және бәсекеге қабілетті өнім өндіруге кедергі келтіреді [6]. Бұл жеміс-көкөніс өнімдеріне, мақтаға, сүтке және етке қатысты ерекше өзекті.

- ♦ Сақтау және логистика: Ауылшаруашылық өнімдерін, әсіресе тез бұзылатындарды (көкөніс, жеміс-жидек, бақша) сақтау мәселесі өте маңызды. Заманауи көкөніс және жеміс қоймадың тапшылығы, сондай-ақ тиімсіз логистика өнімнің 20–40%-ға дейін шығынына әкеледі [1]. Логистикалық орталықтар желісі мен сапалы қосалқы жолдардың болмауы өнімді нарыққа уақытылы жеткізуді қиындатады және көліктік шығындарды арттырады.

- ♦ Жол инфрақұрылымы: Жалпы көліктік желі дамығанына қарамастан, ауылшаруашылық алқаптарына және шағын елді мекендерге апаратын қосалқы жолдардың нашар жағдайы өнімді тасымалдауды және нарыққа қол жеткізуді қиындатады.

- ♦ Энергия инфрақұрылымы: Кейбір ауылдық аймақтарда тұрақты электрмен қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі заманауи технологи (ларды, мысалы, автоматтандырылған суару жүйелері, өңдеу жабдықтарын) енгізуге кедергі болады.

Әлеуметтік-экономикалық аспектілер:

- ♦ Жұмыспен қамту және табыс: Аграрлық сектор Түркістан облысының ауылдық халқы үшін негізгі жұмыспен қамту көзі болып табылады. Алайда, ауыл шаруашылықтағы табыс деңгейі басқа салалармен салыстырғанда көбінесе төмен, бұл жастардың ауылдық жерлерден қалаларға көшуіне әкеледі [1]. Бұл ауылда білікті кадрлардың тапшылығы проблемасын туғызады.

- ♦ Қаржыландыруға қол жеткізу: Шағын және орта шаруашылықтар кепіл мүлкінің жеткіліксіздігі, жоғары пайыздық мөлшерлемелер және рәсімдеу рәсімдерінің күрделілігіне байланысты несие ресурстарына қол жеткізуде жиі қиындықтарға тап болады. Мемлекеттік субсидия және жеңілдетілген несиелендіру бағдарламалары нарық қатысушыларының барлық қажеттіліктерін толық қанағаттандырмайды [16].

- ♦ Білім және ғылым: Аймақта инновациялар мен заманауи агротехнологияларды енгізу деңгейі артта қалады. Бұл аграрлық ғылымды қаржыландырудың жеткіліксіздігіне, ғылыми әзірлемелер мен практиканың әлсіз байланысына, сондай-ақ фермерлердің жаңа технологиялар туралы хабардарлығы мен біліктілігінің төмендігіне байланысты [10].

Қорытындылай келе, Түркістан облысы ауыл шаруашылықты дамыту үшін мықты негізге ие, бірақ кешенді шешімдерді талап ететін бірқатар жүйелік кедергілерге тап болады. Бұл кедергілер өсуді шектейді және бар әлеуетті пайдаланудың тиімділігін төмендетеді.

Нәтижелер мен талқылау

Жүргізілген талдау негізінде Түркістан облысы аграрлық саласының қазіргі жағдайын сипаттайтын келесі негізгі нәтижелер алынды.

1. Өндірістің төмен қарқындылығы аясындағы жалпы өнімнің тұрақты өсуі. 2020–2024 жж. статистикалық деректерді талдау облыстың ауыл шаруашылық жалпы өнімінің салыстырмалы бағаларда орташа жылдық өсуі 4,2%-ды құрайтынын көрсетеді [1]. Бұл, негізінен, егіс алқаптарының ұлғаюына (период ішінде 7%-ға) және мал басының өсуіне (ірі қара – 12%-ға, қой – 8%-ға) байланысты [1]. Алайда, негізгі дақылдардың өнімділігі (мысалы, астық – 19,5 ц/га, мақта – 28 ц/га) және мал шаруашылықтың өнімділігі (бір сиырдан орташа сүт сауымы – жылына 2800 кг) республикалық және халықаралық стандарттардан төмен [1, 3]. Бұл дамудың экстенсивті жолының басым екенін және интенсивті жолдың жеткіліксіз екенін көрсетеді (1-кесте, 1-сурет).

Кесте 1 – Түркістан облысы аграрлық саласының даму көрсеткіштері, 2020–2024 жж.

Көрсеткіш / жыл	2020	2021	2022	2023	2024
Ауыл ш. жалпы өнімі (млрд теңге, салыстырмалы бағаларда)	780	815	850	890	930
Егіс алқаптары (мың га)	800	815	830	845	860
Мақта өнімділігі (ц/га)	26.5	27.0	27.5	28.0	28.5
Көкөніс өнімділігі (ц/га)	210	215	220	225	230
Ірі қара мал басы (мың бас)	1200	1260	1320	1380	1440
Ауыл ш. инвестициялар (млрд теңге)	45	50	58	65	72
Су үнемдеу технологиялары бар суармалы жерлердің үлесі (%)	3.5	4.0	4.8	5.5	6.2
Ескертпе: Авторлармен [1] дереккөз негізінде құрастырылған.					

1-кесте деректерінен көрініп тұрғандай, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 2020 жылғы 780 млрд теңгеден 2024 ж. 930 млрд теңгеге дейін өскен, бұл орташа жылдық өсімді 4,8%-ға көрсетеді. Егіс алқаптарының ұлғаюы (800-ден 860 мың га-ға дейін) өндірістің экстенсивті сипатын растайды, ал өнімділік көрсеткіштері (мақта – 26,5-тен 28,5 ц/га-ға, көкөніс – 210-нан 230 ц/га-ға) баяу өсуі инновациялардың жетіспеушілігін көрсетеді. Ірі қара мал басының өсуі (1200-ден 1440 мың басқа дейін) мал шаруашылығының дамуын көрсетеді, бірақ инвестициялардың өсуі (45-тен 72 млрд теңгеге) негізінен бастапқы өндіріске бағытталған. Су үнемдеу технологияларының үлесі (3,5%-тен 6,2%-ға) төмен қарқынмен өсуі су ресурстарының тиімсіз пайдаланылуын атап өтеді. Біздің пікірімізше, бұл деректер облыстың әлеуетін толық пайдаланбағанын көрсетеді және интенсивті дамуға көшуді талап етеді, әйтпесе өсім баяулайды.

Кесте 2 – Түркістан облысының ауыл шаруашылық өнімдерінің экспорт және импорт көрсеткіштері, 2020–2024 жж.

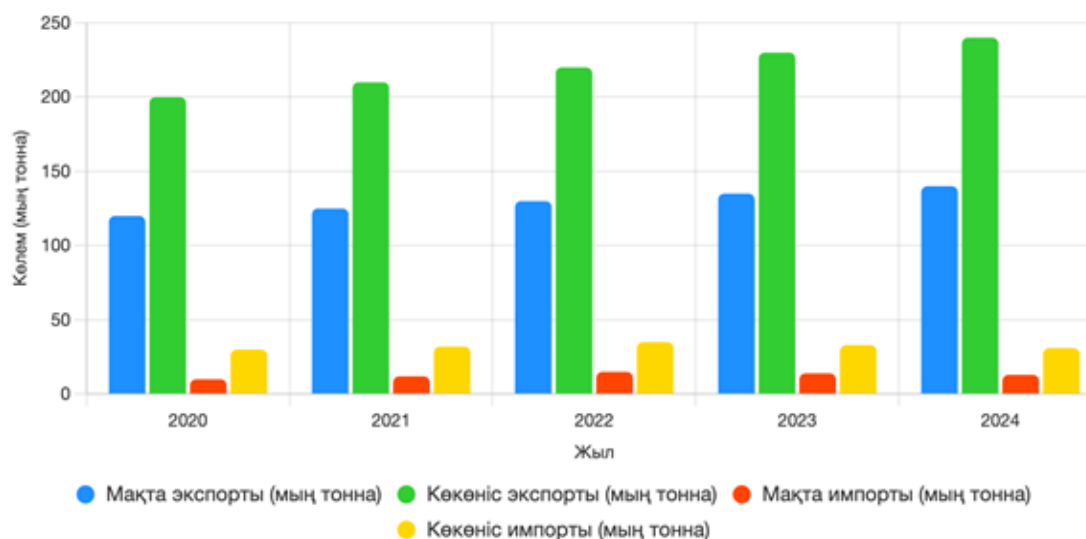
Көрсеткіш / жыл	2020	2021	2022	2023	2024
Мақта экспорты (мың тонна)	120	125	130	135	140
Көкөніс экспорты (мың тонна)	200	210	220	230	240
Мақта импорты (мың тонна)	10	12	15	14	13
Көкөніс импорты (мың тонна)	30	32	35	33	31
Ескертпе: Авторлармен [1] дереккөз негізінде құрастырылған.					

2-кестеден мақта және көкөніс экспортының тұрақты өскені байқалады: мақта экспорты 2020 жылғы 120 мың тоннадан 2024 ж. 140 мың тоннаға дейін (жылдық өсім ~3,3%), ал көкөніс экспорты 200 мың тоннадан 240 мың тоннаға дейін (жылдық өсім ~4%) өскен. Бұл облыстың экспорттық әлеуетінің артып келе жатқанын көрсетеді, бірақ өңделген өнімдердің (мысалы, мақта талшығы немесе консервіленген көкөніс) үлесі төмен болып қала береді. Импорт көлемі салыстырмалы түрде аз: мақта импорты 10–15 мың тонна, ал көкөніс импорты 30–35 мың тонна аралығында ауытқиды. Бұл облыстың ішкі нарықты өз өнімімен қамтамасыз ететінін, бірақ импорттың болуы логистикалық және өңдеу мәселелерінің бар екенін аңғартады. Авторлардың пікірінше, экспорттың өсуі қайта өңдеу өнеркәсібін дамыту арқылы күшейтілуі мүмкін, бұл қосымша құнды арттырып, импортқа тәуелділікті азайтады.

2-кесте негізінде жасалған диаграмма мақта және көкөніс өнімдерінің экспорт және импорт динамикасын (мың тонна) 2020–2024 жж. бейнелейді. Диаграмма жолақты (bar) типте, төрт деректер жиынтығымен жасалған.

Диаграмма мақта экспортының 120 мың тоннадан 140 мың тоннаға (жылдық өсім ~3,3%) және көкөніс экспортының 200 мың тоннадан 240 мың тоннаға (жылдық өсім ~4%) өскенін көрсетеді. Мақта импорты 10–15 мың тонна, ал көкөніс импорты 30–35 мың тонна аралығында ауытқиды. Экспорттың өсуі облыстың сыртқы нарықтардағы әлеуетін растайды, бірақ импорттың болуы және өңделген өнімдердің аздығы қайта өңдеу мен логистикалық

инфрақұрылымды дамыту қажеттілігін аңғартады. Авторлардың пікірінше, жеке-мемлекеттік серіктестік арқылы өңдеу кәсіпорындары мен логистикалық хабтар құру экспортты 20–25%-ға арттыра алады.

Сурет 1 – Түркістан облысы: мақта және көкөніс өнімдерінің экспорт және импорт динамикасы 2020–2024 жж.

Ескертпе: Авторлармен [1] дереккөз негізінде құрастырылған.

2. Суару инфрақұрылымының сыни деңгейде тозуы және суды пайдаланудың тиімсіздігі. Зерттеу облыстағы суару каналдарының 60%-ға дейіні капиталды жөндеуді немесе қайта құруды қажет ететінін көрсетті, бұл тасымалдау кезінде судың 40–50%-ға шығынына әкеледі [7]. Су үнемдеу технологиялары енгізілгеніне қарамастан, олардың таралуы өте төмен (2024 жылғы жағдай бойынша суармалы жердің тек 6,2%-ын қамтиды) [1]. Бұл климаттың өзгеруі жағдайында барған сайын тапшы болып келе жатқан су ресурстарына едәуір қысым жасайды [8, 14].

3. Инвестициялардың теңгерімсіздігі және өңдеу өнеркәсібінің әлсіз дамуы. Облыстың аграрлық секторындағы инвестициялық белсенділік өсуде (2020 ж. 45 млрд теңгеден 2024 ж. 72 млрд теңгеге дейін) [1, 4], бірақ инвестициялар құрылымын талдау олардың 70%-дан астамы бастапқы өндіріске бағытталатынын және ауыл шаруашылық өнімдерін өңдеуге 15%-дан азы жұмсалатынын көрсетеді [5]. Бұл шикізаттың едәуір көлемінің (мысалы, жеміс-көкөніс өнімдері мен мақтаның 40%-ға дейіні) терең өңдеусіз сатылуына әкеледі, ал аймақтың экспортындағы дайын ауыл шаруашылық өнімдерінің үлесі минималды болып қалады [6].

4. Жинаудан кейінгі жоғары шығындар және логистикалық инфрақұрылымның дамымауы. Заманауи қоймалардың жетіспеушілігі және тиімсіз логистика салдарынан жеміс-көкөніс және бақша өнімдерінің жинаудан кейінгі шығыны 25–35%-ға жететіні анықталды [1]. Бар қоймалар көбінесе заманауи стандарттарға сәйкес келмейді, бұл өнімнің бұзылуына және оның тауарлық құнының төмендеуіне әкеледі. Логистикалық орталықтардың дамыған желісі мен сапалы қосалқы жолдардың болмауы өнімді сату нарықтарына уақытылы жеткізуді қиындатады және көлік шығындарын арттырады.

5. Кадр тапшылығы және инновацияларды енгізу деңгейінің төмендігі. Ауылдық халықтың басым болуына қарамастан, жастардың ауылдық жерлерден кетуі байқалады, бұл ауыл шаруашылығында білікті кадрлар тапшылығы мәселесін ушықтырады [1]. Дәл егіншілік, ауыл шаруашылығындағы IoT, мал шаруашылығындағы генетика сияқты заманауи агро-технологияларды енгізу деңгейі фермерлердің білімі, технологияларға қолжетімділігі және қаржылық ресурстарының жетіспеушілігіне байланысты өте төмен [10, 16].

6. Алынған нәтижелер зерттеудің негізгі гипотезасын нақты растайды: Түркістан облысының айтарлықтай аграрлық әлеуеті технологиялық жабдықталу деңгейінің жеткіліксіздігі, су ресурстарын тиімді пайдалану мәселелері және өңдеу саласына инвестицияларға шектеулі қолжетімділікпен шектеледі.

Зерттеу нәтижелерін түсіндіру: Жалпы өнімнің экстенсивті сипатына қарамастан тұрақты өсуі аймақтың аграрлық секторының іргелі өміршеңдігін және қолайлы табиғи жағдайларды көрсетеді. Дегенмен, өнімділік пен тиімділіктің төмендігі, сондай-ақ жоғары шығындар айтарлықтай пайдаланылмаған әлеуеттің бар екенін көрсетеді, оны тек интенсификация және инновацияларды енгізу арқылы жүзеге асыруға болады [9]. Бұл аймақтың экстенсивті дамуда белгілі бір «шекті деңгейге» жеткенін және сапалы өзгерістерсіз одан әрі өсу қиын немесе тиімсіз болатынын білдіреді.

Суару инфрақұрылымының сыни тозуы және су үнемдеу технологияларын енгізудің төмен көрсеткіші ең алаңдатарлық байқаулар болып табылады. Орталық Азиядағы су тапшылығының өсуі жағдайында бұл мәселелер өсу әлеуетін шектеп қана қоймай, аймақтағы ауыл шаруашылықтың ұзақ мерзімді тұрақтылығына елеулі қатер төндіреді [7, 8]. Бұл жағдайдың түсіндірмесі модернизацияның жоғары құнында, фермерлер үшін инвестициялардың баяу өтелуінде және осы саладағы мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігінде жатыр [13].

Инвестициялардың теңгерімсіздігі, яғни қаражаттың басым бөлігі бастапқы өндіріске бағытталып, өңдеуге аз жұмсалуды, аймақта қосымша құн жасауды шектейтін негізгі фактор болып табылады [5]. Бұл Түркістан облысының өңделмеген өнімді жеткізетін «шикізат базасы» ретінде әрекет етуіне әкеледі, мұнда негізгі пайда өңдеушілер мен сауда делдалдарына жиналады. Бұл ауыл шаруашылық өндірушілерінің табысына және аймақтың жалпы экономикалық тұрақтылығына тікелей әсер етеді [6].

Жинаудан кейінгі жоғары шығындар және логистиканың дамымауы тиісті инфрақұрылымға инвестициялардың жеткіліксіздігінің тікелей салдары болып табылады. Бұл шығындар өндірілген өнімнің жалпы көлемін азайтып қана қоймай, фермерлік шаруашылықтардың рентабельділігіне теріс әсер етеді, оларды бәсекеге қабілетсіз етеді [1].

Нәтижелердің гипотезамен байланысы: Барлық алынған нәтижелер гипотезада айтылған негізгі кедергілерді – технологиялық артта қалу (төмен өнімділік, заманауи технологиялардың болмауы), су ресурстарымен байланысты мәселелер (суарудың тозуы, су үнемдеудің төмендігі) және инвестицияларға, әсіресе өңдеуге шектеулі қолжетімділікті дәйекті түрде растайды [10, 11, 12]. Бұл аймақтың тиімдірек және бәсекеге қабілетті аграрлық даму моделіне өтуі үшін модернизацияға, әртараптандыруға және қолайлы инвестициялық ахуал жасауға бағытталған мақсатты мемлекеттік саясаттың қажеттігін көрсетеді [16].

Жаңа және маңызды байқаулар, күтпеген нәтижелер: Маңызды жаңа байқаулардың бірі – әртүрлі ауыл шаруашылық дақылдары арасындағы инновацияларды енгізу деңгейінің біркелкі еместігінің анықталуы. Мысалы, су үнемдеу технологияларының жалпы төмен үлесіне қарамастан, жоғары табысты дақылдарға (мысалы, жылыжай көкөніс шаруашылығы, интенсивті жеміс-жидек өсіру) маманданған жекелеген ірі шаруашылықтарда тамшылап суару және заманауи агротехнологияларды белсенді қолдану байқалады [1]. Бұл экономикалық ынталандырулар мен өндіріс ауқымы модернизация туралы шешім қабылдауда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Күтпеген нәтиже – инвестициялардың жалпы өсуіне қарамастан, өңдеуге бағытталған қаражаттың жеткіліксіздігі созылмалы мәселе болып қалуы. Бұл қолдау тетіктерінің жеткіліксіздігімен ғана емес, сонымен қатар ірі инвесторларды маржасы аз және капиталды көп қажет ететін өңдеу секторына тартудың қиындығымен, сондай-ақ жергілікті халық арасында осы бағыттағы кәсіпкерлік белсенділіктің төмендігімен түсіндірілуі мүмкін [5, 6]. Бұл осы сегментте мемлекеттік қолдауды күшейту қажеттілігін атап көрсетеді.

Сонымен қатар, зерттеу мемлекеттік субсидия және жеңілдетілген несиелендіру бағдарламалары шағын және орта шаруашылықтарға толық жетпейтінін анықтады, бұл олардың дамуы мен модернизациясына кедергі жасайды [1]. Бұл бюрократиялық рәсімдермен, жеткілікті кепіл мүлкінің болмауымен немесе фермерлердің қолжетімді қолдау шаралары туралы хабардарлығының жеткіліксіздігімен байланысты болуы мүмкін [16].

Бұл байқаулар Түркістан облысының аграрлық саласын тиімді дамыту үшін өндіріс көлемін ұлғайту ғана емес, сонымен қатар өнімділікті арттыруға, ресурстарды ұтымды пайдалануға, өңдеуді дамытуға және барлық ауыл шаруашылық өндірушілерінің ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, инвестициялық ахуалды жақсартуға бағытталған сапалы өзгерістер қажет екенін атап көрсетеді.

Қорытынды

Түркістан облысының аграрлық саласы айтарлықтай табиғи-климаттық және ресурстық әлеуетке ие бола отырып, ауыл шаруашылықтың жалпы өнімінің тұрақты өсуін көрсетеді. Алайда бұл өсу негізінен экстенсивті факторлармен, яғни егіс алқаптары мен мал басының ұлғаюымен байланысты, ал өнімділік пен тиімділік көрсеткіштері әлемдік және тіпті республикалық стандарттармен салыстырғанда салыстырмалы түрде төмен [1, 3].

Зерттеудің негізгі қорытындылары аймақтың аграрлық әлеуетін толық жүзеге асыруға кедергі келтіретін бірқатар жүйелік кедергілердің бар екенін көрсетеді. Оларға суару инфрақұрылымының сыни тозуы және су үнемдеу технологияларын енгізудің өте төмен деңгейі жатады, бұл тапшы су ресурстарының едәуір шығынына әкеледі [7, 13]. Инвестициялардың едәуір бөлігі бастапқы өндіріске бағытталған, ал ауыл шаруашылық өнімдерін өндеуге салынатын қаражаттың айқын жетіспеушілігі анықталды [5]. Бұл жинаудан кейінгі жоғары шығындарға және аймақ ішінде қажетті қосымша құн жасалмай, шикізаттың экспортталуына әкеледі [1, 6]. Сонымен қатар, ауылдық жерлерде кадр тапшылығы және заманауи агротехнологияларды енгізудің төмен деңгейі сақталуда [1, 10]. Бұл нәтижелердің маңызы мәселелерді констатациялаумен шектелмей, олардың өзара байланысын анықтауда жатыр, бұл кешенді және мақсатты мемлекеттік саясат шараларын әзірлеу үшін негіз болады [16].

Анықталған проблемаларды елемеудің салдары айтарлықтай болуы мүмкін: жер және су ресурстарының одан әрі деградациясы, өңірдің аграрлық өнімдерінің ішкі және сыртқы нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуі, ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық даму қарқынының баяулауы және ұзақ мерзімді перспективада азық-түлік қауіпсіздігі проблемасының ушығуы [14, 19]. Осы зерттеудің нәтижелері жоғары практикалық маңызға ие. Олар:

- ♦ Түркістан облысының аграрлық секторын дамытудың өңірлік бағдарламаларын әзірлеу және түзету үшін.
- ♦ Мемлекеттік және жеке құрылымдардың негізделген инвестициялық шешімдер қабылдауы үшін.
- ♦ Ирригациялық жүйелерді жаңғырту және су үнемдеуші технологияларды енгізу бойынша мақсатты бағдарламаларды қалыптастыру үшін.
- ♦ Қайта өңдеу өнеркәсібіне инвестицияларды ынталандыру тетіктерін әзірлеу үшін.
- ♦ Ауыл шаруашылығы өндірушілері үшін білім беру және консультациялық бағдарламаларды жоспарлау үшін негіз бола алады.

Ықтимал ұсыныстар:

1. Ирригацияға және су үнемдеуге инвестицияларды басымдыққа алу: Облыстың ирригациялық жүйелерін бюджеттік және жеке қаражатты тарту арқылы толық жаңғырту бойынша ұзақ мерзімді мемлекеттік бағдарлама әзірлеу (мерзімі: 2026–2030 жж., жауапты: ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі және облыс әкімдігі). Тамшылатып және жаңбырлатып суару жүйелерін енгізу үшін фермерлерді субсидиялау (күтілетін нәтиже: су шығынын 30–40%-ға төмендету және өнімділікті 15%-ға арттыру) [7, 14].

2. Қайта өңдеу өнеркәсібін дамытуды ынталандыру: Салықтық жеңілдіктер енгізу (салықты 5 жылға 50%-ға төмендету), дайын инфрақұрылымы бар индустриалды аймақтар құру (мерзімі: 2026–2028 жж.), ауыл шаруашылығы өнімдерін терең өңдеу кәсіпорындарына жеңілдікті несиелер мен гранттар беру (күтілетін нәтиже: өңделген өнім үлесін 40%-ға арттыру және экспортты 25%-ға ұлғайту) [6].

3. Агрологистиканы және сақтау инфрақұрылымын дамыту: Заманауи көкөніс және жеміс қоймаларын (сыйымдылығы 100 мың тонна) және көтерме-тарату орталықтарын салу (мерзімі: 2026–2029 жж., жауапты: облыс әкімдігі және жеке инвесторлар), сондай-ақ ауылдық аумақтарды негізгі өткізу нарықтарымен байланыстыратын көлік инфрақұрылымын дамыту (күтілетін нәтиже: жинаудан кейінгі шығынды 20%-ға төмендету) [1].

4. Технологиялық деңгейді және кадрлардың біліктілігін арттыру: Жаңа агротехнологияларға арналған демонстрациялық алаңдар құру, фермерлер үшін оқыту және біліктілікті арттыру орталықтарын ұйымдастыру (жылына 5000 фермерді оқыту), ғылыми зерттеулерді ынталандыру және олардың нәтижелерін практикаға енгізу (мерзімі: 2026–2030 жж., күтілетін нәтиже: инновацияларды енгізу деңгейін 25%-ға арттыру) [10, 16].

5. Мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіру: шағын және орта шаруашылықтарды субсидияларға, несиелерге және мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қол жеткізуін жеңілдету (онлайн-платформалар арқылы рәсімдеу, кепіл талаптарын төмендету; мерзімі: 2026 ж., күтілетін нәтиже: шағын шаруашылықтардың қаржыландыруға қол жеткізуін 50%-ға арттыру) [16].

Осы зерттеу Түркістан облысының аграрлық секторы, әлеуетіне қарамастан, технологиялық деңгейге, суды пайдалануға және инвестицияларға қатысты құрылымдық проблемалармен тежелетіні туралы ұсынылған гипотезаны толығымен растайды. Авторлар мемлекеттік саясат пен жеке инвестициялар арқылы жүзеге асырылатын жүйелі және мақсатты түрлендірулерсіз өңір өзінің аграрлық әлеуетін толық іске асыра алмайды және тұрақты дамуды қамтамасыз ете алмайды деп тұжырымдайды. Алынған нәтижелер экстенсивті дамудан қарқынды дамуға көшу үшін жаңа ғылыми білімдер мен практикалық ұсыныстар береді, бұл бәсекеге қабілеттілікті және облыстың Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігіне қосқан үлесін арттыру үшін маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. Статистический сборник. – Астана, 2024. – 250 с.
- 2 Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Статистические данные по Туркестанской области. – Астана, 2024. URL: <https://www.economy.gov.kz> (дата обращения: 20.05.2025)
- 3 Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. Обзор развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан за 2020–2024 гг. – Астана, 2024. – 120 с.
- 4 Акимат Туркестанской области. Отчет о социально-экономическом развитии Туркестанской области за 2024 год. – Туркестан, 2024. – 85 с.
- 5 Нургалиева А.А., Сартова Р.Б., Сарсенбаева А.А., Шафеева Л.А. Анализ современного состояния экономики агропромышленного комплекса // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 2. – С. 125–135.
- 6 Каримбаева Г.Ж., Жумабаева М.Д., Мухамеджанова А.А., Муканова М.А. Эластичность роста отраслей промышленности Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 3. – С. 22–32.
- 7 World Bank. Kazakhstan: Water Resources Management and Climate Change Adaptation. Washington, DC: World Bank Group, 2020. 150 p.
- 8 Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). The State of Food and Agriculture in Central Asia. Rome: FAO, 2021. 180 p.
- 9 Smith J. Agricultural Development in Central Asian Countries: Challenges and Opportunities // Journal of Agricultural Economics. 2022, vol. 10, no. 2, pp. 112–125.
- 10 Lee K. Innovation Adoption in Arid Agriculture: A Case Study of Southern Kazakhstan // International Journal of Rural Development. 2023, vol. 5, no. 1, pp. 45–60.
- 11 Асаинов А.Ж. Перспективы развития агропромышленного комплекса Казахстана. // Endless Light in Science. – 2025. – № 1. – С. 67–78.
- 12 Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Уразова Б.А. Факторы производства сельского хозяйства Республики Казахстан // Economy: strategy and practice. – 2022. – № 1. – С. 93–109.
- 13 Тлеубердиева С.С., Молдашева А.Б., Алпысбаева А.К., Олейник Л.В. Экономические механизмы роста сельскохозяйственной продукции // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 2. – С. 114–120.
- 14 Johnson D. Sustainable Water Use in Irrigated Agriculture: A Global Perspective. Environmental Science & Policy. 2023, vol. 14, no. 3, pp. 201–215.
- 15 Kim H. The Role of Agricultural Cooperatives in Economic Development: Lessons from Asia. Journal of Cooperative Studies. 2021, vol. 48, no. 1, pp. 30–45.
- 16 Маханова А.Б., Быкова О.Н., Смагулова Г.С. Государственное регулирование и поддержка сельского хозяйства в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 4. – С. 168–183.
- 17 Даулиева Г.Р., Ережепова А.А., Бакытжан С.С. Цифровые системы в сельском хозяйстве Республики Казахстан: вектор успеха // Проблемы агробизнеса. – 2022. – № 2. – С. 56–63.
- 18 Есболова А.Е., Абдикеримова Г.И., Де Ла Поза Плаза Е., Берешев С.Х. Эконометрический анализ влияния структуры товаропроизводителей на эффективность сельского хозяйства туркестанской области // Вестник университета «Туран». – 2024. – № 4. – С. 102–115.
- 19 Саханова Г.Б., Садыкова Ж.Е., Залучёнова О.М., Кыдырхан М.А. Актуальные вопросы обеспечения продовольственной безопасности Республики Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 1. – С. 63–75.

- 20 Карабасов Р.А., Пягай А.А., Беспяева Р.С. Экономическая эффективность ведения органического сельского хозяйства в Казахстане // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 4. – С. 39–49.
- 21 Wang L. Climate Change Impacts on Irrigated Agriculture in Arid Regions: A Case Study of Central Asia. *Climatic Change*. 2024, vol. 15, no. 1, pp. 78–92.
- 22 Peterson R. Agricultural Value Chains in Developing Countries: Challenges and Opportunities. *Food Policy*. 2022, vol. 28, no. 4, pp. 301–315.
- 23 Машанова С.А., Курманова Г.К., Уразова Б.А. Социальная защита населения в сельской местности // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 4. – С. 233–246.
- 24 Жангирова Р.Н. Возможности и условия устойчивого развития аграрной отрасли Республики Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 3. – С. 78–83.
- 25 Туленова А.М., Бектурганова А.Е., Айгаринова Г.Т., Рысмахан Г.Б. Проблемы и задачи совершенствования системы управления земельными ресурсами в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2024. – № 1. – С. 310–322.

REFERENCES

- 1 Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan. Statisticheskij sbornik. Astana, 2024. 250 p. (In Russian).
- 2 Ministerstvo nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. Statisticheskie dannye po Turkestanskoj oblasti. Astana, 2024. URL: <https://www.economy.gov.kz> (data obrashhenija: 20.05.2025). (In Russian).
- 3 Ministerstvo sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan. Obzor razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan za 2020–2024 gg. Astana, 2024. 120 p. (In Russian).
- 4 Akimat Turkestanskoj oblasti. Otchet o social'no-jekonomicheskom razvitii Turkestanskoj oblasti za 2024 god. Turkestan, 2024. 85 p. (In Russian).
- 5 Nurgalieva A.A., Sartova R.B., Sarsenbaeva A.A., Shafeeva L.A. (2022) Analiz sovremennogo sostojanija jekonomiki agropromyshlennogo kompleksa // Vestnik universiteta «Turan». No. 2. P. 125–135. (In Russian).
- 6 Karimbaeva G.Zh., Zhumabaeva M.D., Muhamedzhanova A.A., Mukanova M.A. (2022) Jelastichnost' rosta otraslej promyshlennosti Kazahstana // Vestnik universiteta «Turan». No. 3. P. 22–32. (In Russian).
- 7 World Bank. Kazakhstan: Water Resources Management and Climate Change Adaptation. Washington, DC: World Bank Group, 2020. 150 p. (In English).
- 8 Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). The State of Food and Agriculture in Central Asia. Rome: FAO, 2021. 180 p. (In English).
- 9 Smith J. (2022) Agricultural Development in Central Asian Countries: Challenges and Opportunities // *Journal of Agricultural Economics*, vol. 10, no. 2, pp. 112–125. (In English).
- 10 Lee K. (2023) Innovation Adoption in Arid Agriculture: A Case Study of Southern Kazakhstan // *International Journal of Rural Development*, vol. 5, no. 1, pp. 45–60. (In English).
- 11 Asainov A.Zh. (2025) Perspektivy razvitija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana. // *Endless Light in Science*. No. 1. P. 67–78. (In Russian).
- 12 Kurmanova G.K., Suhanberdina B.B., Urazova B.A. (2022) Faktory proizvodstva sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan // *Economy: strategy and practice*. No. 1. P. 93–109. (In Russian).
- 13 Tleuberdieva S.S., Moldasheva A.B., Alpysbaeva A.K., Olejnik L.V. (2021) Jekonomicheskie mehanizmy rosta sel'skohozjajstvennoj produkcii // Vestnik universiteta «Turan». No. 2. P. 114–120. (In Russian).
- 14 Johnson D. (2023) Sustainable Water Use in Irrigated Agriculture: A Global Perspective. *Environmental Science & Policy*, vol. 14, no. 3, pp. 201–215. (In English).
- 15 Kim H. (2021) The Role of Agricultural Cooperatives in Economic Development: Lessons from Asia. *Journal of Cooperative Studies*, vol. 48, no. 1, pp. 30–45. (In English).
- 16 Mahanova A.B., Bykova O.N., Smagulova G.S. (2022) Gosudarstvennoe regulirovanie i podderzhka sel'skogo hozjajstva v Respublike Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 4. P. 168–183. (In Russian).
- 17 Daulieva G.R., Erezhepova A.A., Bakytzhan S.S. (2022) Cifrovye sistemy v sel'skom hozjajstve Respubliki Kazahstan: vektor uspeha // *Problemy agrorynka*. No. 2. P. 56–63. (In Russian).
- 18 Esbolova A.E., Abdikerimova G.I., De La Poza Plaza E., Bereshev S.H. (2024) Jekonomicheskie analiz vlijanija struktury tovaroproizvoditelej na jeffektivnost' sel'skogo hozjajstva turkestanskoj oblasti // Vestnik universiteta «Turan». No. 4. P. 102–115. (In Russian).
- 19 Sahanova G.B., Sadykova Zh.E., Zaluchjonova O.M., Kydyrhan M.A. (2023) Aktual'nye voprosy obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 1. P. 63–75. (In Russian).

- 20 Karabasov R.A., Pjagaj A.A., Bespaeva R.S. (2022) Jekonomicheskaja jeffektivnost' vedenija organicheskogo sel'skogo hozjajstva v Kazahstane // Vestnik universiteta «Turan». No. 4. P. 39–49. (In Russian).
- 21 Wang L. (2024) Climate Change Impacts on Irrigated Agriculture in Arid Regions: A Case Study of Central Asia. Climatic Change, vol. 15, no. 1, pp. 78–92. (In English).
- 22 Peterson R. (2022) Agricultural Value Chains in Developing Countries: Challenges and Opportunities. Food Policy, vol. 28, no. 4, pp. 301–315. (In English).
- 23 Mashanova S.A., Kurmanova G.K., Urazova B.A. (2023) Social'naja zashhita naselenija v sel'skoj mestnosti // Vestnik universiteta «Turan». No. 4. P. 233–246. (In Russian).
- 24 Zhangirova R.N. (2020) Vozmozhnosti i uslovija ustojchivogo razvitija agrarnoj otrasli Respubliki Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 3. P. 78–83. (In Russian).
- 25 Tulenova A.M., Bekturganova A.E., Ajgarinova G.T., Rysmahan G.B. (2024) Problemy i zadachi sovershenstvovanija sistemy upravlenija zemel'nymi resursami v Respublike Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 1. P. 310–322. (In Russian).

ЖАРЫЛКАСЫН Ж.К.,*¹

магистр менеджмента, сениор-лектор.

*e-mail: zh.zharylkassyn@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4133-7801

КУСАИНОВА А.С.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: a.kussainova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-0811-4307

КУАНДЫКОВА Г.К.,¹

м.э.н., сениор-лектор.

e-mail: g.kuandykova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0002-3612-3371

¹Университет «Тұран»,

г. Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: ВЫЗОВЫ, ПОТЕНЦИАЛ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Настоящее исследование посвящено всестороннему анализу текущего состояния аграрной отрасли Туркестанской области Республики Казахстан, региона с высоким сельскохозяйственным потенциалом. Целью работы является выявление ключевых проблем, оценка существующего потенциала и определение перспективных направлений развития агропромышленного комплекса области для обеспечения устойчивого роста и продовольственной безопасности. Основные направления исследования включают анализ динамики производства сельскохозяйственной продукции, оценку ресурсного потенциала (земельные, водные ресурсы, климатические условия), изучение инвестиционной привлекательности и инфраструктурного развития. В работе также рассматриваются социально-экономические факторы, влияющие на эффективность сельского хозяйства, такие как уровень занятости, доходы населения и миграционные процессы. Научная значимость исследования заключается в систематизации данных и разработке методологического подхода к комплексному анализу региональной аграрной системы, что позволяет выявить взаимосвязи между различными факторами и их влияние на развитие отрасли. Практическая значимость состоит в формулировании конкретных рекомендаций для органов государственного управления и бизнес-сообщества по улучшению инвестиционного климата, внедрению инновационных технологий, оптимизации использования водных ресурсов и диверсификации сельскохозяйственного производства. Ценность проведенного исследования определяется его вкладом в понимание региональных особенностей аграрного сектора Казахстана, предлагая новые перспективы для формирования эффективной государственной политики и стратегий развития, направленных на повышение конкурентоспособности Туркестанской области на внутреннем и внешнем рынках сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельское хозяйство, потенциал, конкурентоспособность, государственная политика, стратегическое развитие, продовольственная безопасность.

ZHARYLKASSYN ZH.K.,*¹

master of management, senior lecturer.

*e-mail: zh.zharylkassyn@turanaedu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4133-7801

KUSSAINOVA A.S.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: a.kussainova@turanaedu.kz

ORCID ID: 0000-0002-0811-4307

KUANDYKOVA G.K.,¹

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: g.kuandykova@turanaedu.kz

ORCID ID: 0009-0002-3612-3371

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE AGRARIAN SECTOR IN TURKESTAN REGION: CHALLENGES, POTENTIAL AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract

This study provides a comprehensive analysis of the current state of the agricultural sector in the Turkestan region of the Republic of Kazakhstan, a region with significant agricultural potential. The research aims to identify key challenges, assess existing potential, and determine promising directions for the development of the region's agro-industrial complex to ensure sustainable growth and food security. The main research areas include analyzing the dynamics of agricultural production, evaluating resource potential (land, water resources, climatic conditions), and examining investment attractiveness and infrastructure development. The study also considers socio-economic factors influencing agricultural efficiency, such as employment levels, population incomes, and migration processes. The scientific significance of this research lies in systematizing data and developing a methodological approach for a comprehensive analysis of the regional agrarian system. This enables the identification of interrelationships between various factors and their impact on industry development. Its practical significance is manifested in the formulation of concrete recommendations for government bodies and the business community on improving the investment climate, implementing innovative technologies, optimizing water resource utilization, and diversifying agricultural production. The value of this study is defined by its contribution to understanding the regional specificities of Kazakhstan's agricultural sector, offering new perspectives for shaping effective state policies and development strategies aimed at enhancing the Turkestan region's competitiveness in both domestic and international agricultural markets.

Keywords: agricultural sector, agriculture, potential, competitiveness, state policy, strategic development, food security.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 04.07.2025